

På jakt efter människorna bakom mynten

Tolkningsmöjligheter inom det numismatiska och
historisk-arkeologiska forskningsfältet

Christoph Kilger

Abstract

Coins and coin finds can be used to initiate interdisciplinary dialogues especially between numismatics and archeology. One fruitful way to accomplish this is to regard coins both as texts and material culture. Coins comprise textual qualities which in certain respects remind of the written sources. From this angle coins can be associated with their original monetary context. On the other hand, coins are also material objects reappearing in different contexts carrying with them earlier monetary ideas and concepts. Coin finds also reveal the ongoing strife between coin issuers trying to establish their authority and coin users who react on the legislation of coin use imposed on them. Coins embody the dynamic concepts of medieval particularism and the quest for control and sovereignty over land and people. Rather than regarding the establishment of coins as a general means of payment as a straightforward and continuous process, coin use during the Middle Ages is to be understood as chaotic and discontinuous.

Inledning

Mynt är en växande arkeologisk källkategori, vilket inte minst beror på det utökade användandet av metallsökare vid arkeologiska undersökningar. Förbättrad sållningsteknik har bidragit till att småfynden, och däribland mynten, har blivit alltmer synliga i områden och på platser som har varit bebodda eller där människor har uppehållit sig under längre tidsperioder (Pilø i manus). Ensamfunna

mynt vilka tidigare har varit sällsynta, och ofta har tolkats som delar av myntskatter, dominerar alltmer fyndöversikterna inte minst i Danmark (Moesgaard 1999; von Heijne 2004, s 43f).

I kölvattnet av den massiva tillväxten av arkeologiska små- och myntfynd har mynt fått förnyad uppmärksamhet som källmaterial (tex McCormick 2001). Man ser möjligheter att använda sig av mynt för annat än date-

ring. Detta växande intresse för mynt inom de historiska och arkeologiska vetenskaperna ger förhoppningar om nya ansatser till en tvärvetenskaplig dialog. Den teoretiska utvecklingen inom svensk arkeologi under det postprocessuella paraplyet har sedan 1990-talet skapat tryck och förväntningar på granndiscipliner som numismatiken att tolka och sätta källmaterialet i meningsfulla och mänskliga sammanhang.

I den här artikeln vill jag diskutera olika möjligheter att se på myntfynd som materiell kultur och som ett forskningsmaterial för historisk-arkeologiska problemställningar. Diskussionen om den historiska arkeologins särart öppnar också för möjligheter att se närmare på numismatik i tvärvetenskaplig relation till ämnen som historia och arkeologi (se t ex Christopherse 1992; André 1997). Om den historisk-arkeologiska praxisen ofta diskuteras och ifrågasätts på grund av sin position mellan å ena sidan discipliner som beforskar materiell kultur och å andra sidan den textcentrerade historieforskningen (André 1997, s 112f), så gäller egentligen rakt motsatta villkor för myntforskningen: istället för att befinna sig i ett mellanrum riskerar den ofta att hamna i ett avskilt rum utan omedelbar kontakt med granndisciplinerna.

Detta beror på att numismatiken, som sedan renässansen utvecklats som en självständig antikvarisk praxis, har etablerat ett eget välavgränsat forskningsrevir gentemot andra historiska discipliner, med egen metodik och

empiri. Mynten kan dock på samma sätt som andra kategorier av artefakter betraktas som en form av materiell kultur som förekommer i olika arkeologiska kontexter, utgör spår av mänsklig aktivitet och är resultatet av kulturellt påverkade handlingsmönster, vanor och tankar. Å andra sidan kan mynten också uppfattas som en form av text. Därmed finns det goda förutsättningar att sätta prägad metall i ett vidare forskningssammanhang som berör såväl arkeologiska som historiska problemställningar.

Mynten som tolkningsobjekt

Myntforskningen hanterar objekt som är både ting och text, och intar därmed en slags mellanposition i förhållande till historieforskning och arkeologi. Men de tingliga och textuella egenskaper som finns representerade i mynten är kontextuellt definierade och beroende av i vilket sammanhang man väljer se dem (jfr André 1997, s 150ff). Mynten har i huvudsak uppmärksamats som ett källmaterial där den textuella, d v s den skrifthistoriska aspekten har ansetts som väsentlig. Detta har i sin tur fått till konsekvens att man har använt sig av mynt för att belysa sådana problemställningar som är framträdande inom det historiska forskningsfältet, såsom institutionell och politisk historia där eliten och myntherrarna står i centrum.

I likhet med texter förmedlar mynten olika budskap och intentioner. Idéinnehållet i dessa budskap kan förmedla materiella och immateriella

värden, maktanspråk, politisk och religiös propaganda. Men textmetaforen kan föras ännu längre. Mynt uppfattade som texter etablerar automatiskt ett spänningsfält mellan myntutgivaren (författaren) och myntanvändaren (läsaren). Mynt bär på en ursprunglig intention, men kan läsas och förstås på en mängd olika sätt och därmed få nya meningar som avviker från den ursprungliga intentionen. Myntanvändarna får i ett sådant tolkningsperspektiv en egen aktiv roll och möjligheter att använda sig av mynt på ett eget sätt och för egna behov, och därmed på längre sikt påverka myntherrarnas politik (Kilger 2004).

Textmetaforen har också använts inom arkeologin för att rikta uppmärksamheten på den materiella kulturens mångtydighet, och på att dess symboliska mening är oändlig och beroende av kontexten den uppträder i (Jones 2002, s 17ff). I en rad tolkningsansatser är den moderna läsaren, dvs den arkeologiska uttolkaren, för alltid distanserad från den ursprungliga mening som fanns i objekten. Men textmetaforen har kritiserats eftersom den inte tar hänsyn till just tingens materialitet och rumslighet. Text och ting har olika semantiska kvaliteter och läses på olika sätt (t ex Andrén 1997, s 153f). Tolkningmöjligheterna är därför inte godtyckliga och obegränsade. Jag menar dock att även den textuella aspekten av mynten ger ett begränsat antal tolkningsmöjligheter om vi vill undersöka myntens betydelse i vikingatida och medeltida sammanhang. Mynt är inte svärd eller krukskärvor

utan främst materiella uttryck för statligt organiserade samhällen. Här finns en välkomponerad uppsättning av meningar som framhäver myntherrarnas världsbild och självförståelse och idéer om standard och auktoritet.

Figur 1. Dirhem präglad av den samanidiske härskaren Nasr ibn Achmad i Samarqand år 914/15. Fynd från Häffinds (II), Burs sn, Gotland, CNS 1.2.29.703. Ø 2,73 cm.

En annan textuell aspekt är myntens egenskap som källmaterial för att etablera konkreta referenspunkter i tid och rum. I likhet med andra arkeologiska objekt representerar mynten ett samtida källmaterial (Malmer 1985, s 185). Mynten kan ses som kvasiskriftliga dokument, vilkas värde som historiska källor varierar beroende på deras kronologiska känslighet, dvs i vilken grad de kan relateras till ett historiskt känt förlopp (Morrison 1963, s 407ff). Denna aspekt har också betydelse inom arkeologin för att datera t ex gravar, byggnadskonstruktioner eller den medeltida stadens kulturlager. Mynt som nämner årtal,

mynterre och präglingssort (t ex dirhemer, fig. 1) skapar en länk mellan fyndplatsen och myntens ursprungliga användningsområde. Därmed tidfästs fyndplatsen och sätts i ett vidare rumsligt och kronologiskt sammanhang. Tolkningar som framhäver den rumsliga aspekten i t ex myntutbredningen har främst utnyttjats för att belägga kontakter, handel och utbyte mellan olika regioner, oftast i sådana sammanhang där vi har få eller inga skriftliga källor.

Den tinglig-materiella aspekten i mynten har också lyfts fram, men här står ofta en analys av ekonomiska strukturer i fokus för intresset. Själva mynten och myntfynden är ett massmaterial som lämpar sig väl för kvantitativa och jämförande analyser som kan ge detaljerade upplysningar om de ekonomiska förhållandena i en region (Malmer 1985, s 185). Många myntfynd i en region tyder på ett icke monetärt bruk av mynten och återspeglar därmed ett missförhållande mellan myntens ursprungliga idé och funktion (jfr Malmer 1973). Förekomst av depåer har ibland tolkats som ett passivt kapital som inte kommer till användning i transaktioner och därför saknar en ekonomiskt motiverad innebörd (t ex Callmer 1980; Malmer & Rispling 1981). I andra sammanhang är beräkningar av utmyntningens storlek, myntmängden i omlopp och cirkulationshastigheten viktiga parameter för att mäta den ekonomiska aktiviteten inom ett samhälle (Kilger 2003, 3f). Ekonomiska förhållanden beskrivs här utifrån storskaliga och kvantitativa ab-

straktioner. Mynt som ting påminner därför i det sammanhanget om det funktionalistiska perspektivet som dominerar inom många historiska arkeologier (jfr Andréén 1997, s 145f).

Mynt kan också relateras till begrepps-paret latent och manifest som har använts för att diskutera de materiella källornas källvärde i förhållande till de skriftliga källorna (Andréén 1988; 1997, s 151f; Christophersen 1992). Jag menar dock att mynt inte kan kategoriseras entydigt i detta sammanhang då deras manifesta och latent karaktärer skiftar beroende på tolkningsperspektiv och kontext. Som mynt är de manifesta spår av elitens maktanspråk och kan därför relateras till andra formaliserade materiella uttryck som exempelvis katedraler, skepp, borgar eller runstenar. Som myntfynd slutar en sådan kategorisering i den öppna frågan om myntfyndens representativitet och huruvida olika kategorier av myntfynd som t ex depåer, gravfynd och ensamfunna mynt från boplatser överhuvudtaget kan jämföras med varandra (Zachrisson 1998, s 37f). Det finns också olika uppfattning inom olika forskningsläger huruvida t ex ensamfunna mynt i kyrkor ska ses som slumpmässigt borttappade eller som spår av ritualer. Jag menar att tolkningen av myntfynd i arkeologiska kontexter inte bör begränsas till enbart en källkritisk diskussion. Ensamfunna mynt i arkeologiska kontexter förekommer på vikingatida boplatser, i avfallsgröpar, i kyrkorum och i den medeltida stadens kulturlager. Här kan de i likhet med andra arkeologiska artefakter ses

som materiella spår efter medvetna mänskliga handlingar eller efter kulturellt definierade beteendemönster. Att de också kan vara resultat av slumpen behöver inte motsäga myntens betydelse som kulturellt laddade objekt.

Myntfynd i tidiga historiska kontexter

Inom arkeologisk forskning har man diskuterat hur vårt begreppsbruk formar vår förståelse av forntiden. Speciellt har ord som beskriver förhistoriska förhållanden ur en ekonomiserad synvinkel hamnat i blickfånget. Det man har anmärkt på är att dessa begrepp återspeglar och samtidigt reproducerar värderingar som är influerade av kapitalistiska värderingar och en marknadsinriktad logik (t ex Johansen 1997). En konsekvens blir att man formar föreställningen om forntiden till något som verkar ”naturligt” och som lätt kan kännas igen från en modern utblickspunkt (t ex Burström 1996). Särskilt har språkbruket uppmärksammas men också de problemformuleringar som har använts för att beskriva och tolka förekomsten av silverdepåer och myntfynd i de vikingatida samhällena (Zachrisson 1998, 24f; Domeij 2001, s 7ff). Flitigt använda begrepp som t ex ”handel”, ”tillgång på silver”, ”silverimport” och ”re-export” placerar källmaterialet redan i förhand i en snävare tolkningsram. Därmed läser man i stor utsträckning möjligheterna att förstå förhistoriska samhällen på sina egna villkor.

De vikingatida mynt- och silverdepåerna tolkas ofta utifrån föreställningen om en internationaliserad silverhandel som styrdes av principer som ”tillgång och efterfrågan”, ”strategisk vinstkalkyl” och ”risktagande”, eller som spår av den ekonomiska utvecklingen inom en region (t ex Jonsson 1982; Malmer 1985; Noonan 1994). Genom det ökande inflytandet från den ekonomiska antropologin på arkeologi- och historieämnena sedan 1980-talet, har man försökt ändra infallsvinkeln och betonar istället att ekonomiskt utbyte under vikingatiden var mångfacetterat, formades av personliga band och sanktionerades av sociala strategier (t ex Miller 1986; Gaimster 1991; Samson 1991; Hedeager 1993; Norseng 2000). Enskilda forskare har därför föreslagit att använda sig av en mera reflekterad terminologi som inte kan associeras med en marknadsekonomisk förståelse av det vikingatida samhället (Gustin 2004, s 18f).

Man kan omvänt se detta som att ett icke-marknadsekonomiskt perspektiv på sätt och vis också är en modern projektion där man medvetet avlägsnar och främmandegör förhistorien. Myntfynd i förhistoriska kontexter är därför mycket intressanta som studieobjekt för denna återkommande problemställning inom den postprocessuella arkeologin, eftersom de utmanar föreställningen om förhistoriens ”annorlundahet”. Påfallande är att det finns en tydlig skiljelinje mellan de olika discipliner som arbetar med depåer och olika problemställningar kring guldets och silvrets betydelse i järnålderssamhället. Det är främst den

numismatiska och mynthistoriska forskningen som företräder det ”marknadsekonomiska” synsättet, och som endast i liten omfattning integrerat och vidareutvecklat idéerna från den ekonomiska antropologin. Skillnaderna mellan numismatik och arkeologi vad det gäller begreppsbruk och tolkning av depåerna styrs i stor utsträckning av olika forskningsagenda och intresseområden. Ur ett numismatiskt perspektiv är depåerna främst rester av en statlig myntpolitik och monetära praktiker i myntens ursprungliga användningsområden. Ur ett arkeologiskt perspektiv är den monetära aspekten mindre viktig än depåernas re-kontextualiserade kulturhistoriska sammanhang. De är materiella spår efter tidigare handlingar och förställningar som kretsar kring ädelmetaller som guld och silver i deponeringsområdena (t ex Burström 1993; Zachrisson 1998) eller uttryck för socioekonomiska strategier i olika skandinaviska regioner under vikingatiden (t ex Hårdh 1996; 2004).

Invändningarna mot det makro- och nationalekonomiska synsätt som dominerar många arbeten om de vikingatida myntfynden är berättigade på en viktig punkt, nämligen kritiken mot föreställningen att mynten är rester av en internationellt förankrad och anonym handelsstruktur (Hedeager 1993, s 57). Idén om en avancerad transitohandel av silvermynt mellan Kalifatet i öst och Frankerriket i väst formulerades i sin mest kända form av historikern Sture Bolin (Bolin 1939). Ur detta makro-ekonomiska perspektiv spelade Skandinavien och delar av

Ryssland sedan mitten av 800-talet rollen som förmedlare av islamiskt dirhemsilver från Centralasien till Västeuropa. Samhällena som upprätthöll denna transitohandel beskrevs i huvudsak som en förbindande länk och i mindre grad som självständiga aktörer i ett internationellt merkantilt system.

Begreppet transit är problematiskt eftersom det definierar både avsändare och mottagare i förväg. Bolin framhåver också dirhemernas strategiska betydelse för den tidigmedeltida ekonomin, men diskuterar inte vilken betydelse myntsilvret hade eller fick i områdena som det passerade. Begreppsparet import - export som ofta används i myntfyndssammanhang, implicerar i en rad framställningar en handelsbalans mellan nationellt organiserade ekonomier (t ex Metcalf 1981; Noonan 1994).

Jag menar att kritiken mot handels-tanken och bruket av en marknads-ekonomisk terminologi främst bottenar i en reaktion mot en anonymisering och passivisering av de grupper som deltog i utbytet av silver. Depåer som innehåller mynt uppfattas ur ett historiskt och numismatiskt perspektiv sällan som ett kulturellt och mentalt fenomen, något som ligger en arkeologisk förståelsehorisont mycket närmare. Men järnålderns myntfynd kan också ses som ett uttryck för en kulturell självständighet och förmåga att vidareutveckla och förändra de ursprungliga monetära idéer och spelregler som fanns i myntens hemområden. Myntfynden är materiella spår

av långväga kontakter, men också av rutinerade handlingar och tillitsskapande konventioner, vilka möjliggjorde utbyten över kulturella och mentala gränser (jfr rutiniseringsbegreppet hos Sindbæk 2004, s 35ff).

Utan tvekan så går numismatiska tolkningar av myntfynden ofta på tvärs mot den arkeologiska förståelsehorisonten eftersom de alltför ofta inte tar hänsyn till re-kontextualiseringen och tillämpar penningekonomiska begrepp och förståelseramar som främst är giltiga för statligt organiserade myntekonomier. Men att myntforskningen uteslutande skulle basera sina tolkningar på ett modernt marknadsekonomiskt synsätt, anser jag i första hand vara ett retoriskt grepp för att upprätthålla disciplinränser.

Det som sällan diskuteras är att arkeologiska tolkningar å sin sida oftast negligerar den monetära aspekten av silverdepåerna. Depåer med mynt är materiella lämningar av interaktion och förhandlingar med myntbrukande samhällen. Vi bör därför också räkna med att monetära idéer och tankemönster har fått insteg i järnålderssamhället, om än inte i sin ursprungliga form. Mynt kan i likhet med andra arkeologiska objekt i kulturella sammanhang också ses som biografiska föremål, som bevarar och traderar historier från ett tidigare liv (t ex Hoskins 1998; Moreland 2001, s 28ff). De är laddade med tankar och idéer från sitt monetära upphovsområde vilka även påverkar betydelsen i deras nya kulturella kontext.

Det finns en rad exempel från 800-talet som visar att mynt hade en framträdande roll i människornas föreställningsvärld, där deras betydelse i stora delar avvek från den ursprungliga monetära innebörden. Detta gäller t ex de fåtaliga fynden av karolingiska denarer i Skandinavien, vilka i många fall visar spår av en rituell stympning som möjligen syftar till att motverka eller neutralisera myntens kristna budskap (Moesgaard 2004). Ett annat exempel är de många nordiska mynten ur den så kallade bildrika gruppen funna på Birka, vilka alla är försedda med öglor (fig. 2) och undantagslöst förekommer i kvinnogravar (Malmer 1966, s 184f). Samma koppling mellan den bildrika gruppen och kvinnogravar förekommer också i det sydsandinaviska området (von Heijne 2004, s 78).

I ett tvärvetenskapligt perspektiv öppnar sig här flera möjligheter att närma numismatisk och arkeologisk forskningspraxis till varandra. Vi bör undersöka sambanden mellan myntens primära (d v s statliga och institutionaliserade) kontext som studeras av myntforskningen, och myntens sekundära kontext, d v s den betydelse mynt får i olika arkeologiska sammanhang såsom myntdepåer, boplatlager och gravar. Det tidigare monetära idénnehållet får sig av sig, ger nya meningar men försvinner inte helt. Mynten intar en mellanposition inte bara mellan numismatik och arkeologi, utan också mellan historiska och förhistoriska tolkningsperspektiv.

Figur 2. Nordiskt 800-tals mynt från Birka, grav 508. SHM utan nr (foto: F. Elfver).

”Myntenes tale som tyranni”

Dirhemer har spelat en viktig roll inom vikingatidsforskningen eftersom deras närvaro i depåer, handelsplatser och gravar indikerar början av de långväga kontakterna mot öst och därmed början av vikingatiden (t ex Linder Welin 1974). Samtidigt tenderar man som en konsekvens att, logiskt men troligen oriktigt, tolka avsaknad av mynt som att det inte fanns några kontakter alls, och därmed inga förutsättningar för att etablera utbytesrelationer.

Ett exempel på detta är de rika fynden i Nordsjöområdet av de frisiska mynten sceattas från 700-talet, en grupp mynt som i stort sett inte förekommer i Östersjöområdet under samma period (fig. 3). Förekomsten av sceattas och handelsplatser, emporia, har gett upp-

hov till föreställningen om ett Nordsjöhandelsnätverk med omfattande kommersiell aktivitet och långdistanshandel (t ex Hodges 1989, s 31ff).

Under senare år har man dock genom utgrävningar kunnat belägga att en rad utbytesplatser i Östersjöområdet (t ex Åhus i Skåne, Paviken på Gotland och Gross Strömkendorf i Mecklenburg) är samtida med 700-talets emporier i Nordsjöområdet, och också tidsmässigt överlappar de klassiska handelsplatserna från vikingatiden (Callmer 1994, s 53ff). I likhet med ”Nordsjöhandelsystemet” har det alltså uppenbarligen funnits ett kontakt- och utbytesnätverk även i Östersjöområdet redan under 700-talet, något som varken nämns i de skriftliga källorna eller avspeglas i myntfynden. Det finns endast enstaka fynd av sceattas på dessa platser, vilket inte

Figur 3. Sceatta präglad i början av 700-talet, s.k. porcupine typ. Frisland. Ø 1,1 cm.

alls motsvarar den mängd som formligen översvämmar de många utbytesplatserna på båda sidor om den engelska kanalen under första hälften av 700-talet (Blackburn 2003).

Uppfattningen om vikingatidens början hade förmodligen sett annorlunda ut om man hade kunnat dokumentera sceattas i samma kvantiteter som i Nordsjöområdet. Det är istället först när dirhemerna uppträder i depåfynd i Östersjöområdet och i Ryssland i början av 800-talet, som man tydligt kan se starten på de långväga kontakterna, och därmed anger man den östliga vikingatidens början till denna tid. Det finns självklart flera andra arkeologiska källkategorier och indikationer som har använts för att diskutera vikingatidens början, såsom textframväxten av handelsplatser eller introduktionen av gripdjurstilen (Myhre 1998). Poängen här är inte att värdera olika källkategoriers tillförlitlighet eller förklaringsvärde, utan att understryka att mynten på grund av sin textliknande och ”historiska” karaktär lätt ges tolkningsföreträde framför andra källor.

Arkeologiska källor kan på fler sätt ge myntforskningen en differentierad förståelse av myntlösa kontexter. Kontakter mellan olika regioner behöver inte nödvändigtvis ha fört till ett utbyte av monetärt silver. Onekligen har myntsilver som utbytesmedium och värdesubstitut - och som råämne till smyckeproduktionen - en viktig roll i de vendeltida och vikingatida samhällena, men samtidigt tenderar mynten att hamna i fokus för tolkningarna på ett sätt som överskuggar andra utbytes- och kontaktformer. Den framträdande betydelse i transaktionssfären som tillskrivs silvret, kan skymma andra föremål som man också kan ha accepterat som värdesubstitut. Exempelvis kan nämnas olika hantverksprodukter som pärlor, kammar, fibulor, bärnsten, verktyg och andra föremål på tidiga vikingatida utbytesplatser, och kanske även organiska material och råvaror som lämnar få eller inga arkeologiska spår, såsom tyger, läder, päls och salt. Den produktionsanda som kännetecknar emporierna och tidigurbana platser (jfr Hodges 2000, s 69ff), materialise-

rad i form av egenproducerade föremål, kan med stor sannolikhet kopplas till olika former av organiserat eller konventionaliserat utbyte som inte omedelbart involverade myntsilver i en eller annan form.

Dirhemer som ett lätt daterbart och kvantifierbart källmaterial har ofta överskuggat denna viktiga dimension inom vikingatidsarkeologin. Utan tvivel påverkade dirhemkontakterna de icke-statliga samhällena i Nord- och Östeuropa, men dirhemfynden visar bara ett utsnitt av de östliga kulturkontakterna under vikingatiden. På så sätt, menar jag, har de fått illustrera utbyten mellan öst och väst på ett alltför dominerande sätt i forskningen, vilket skymt de andra former för kontakt och utbyte som utan tvekan har funnits. Utifrån andra arkeologiska fynd har man kunnat belägga kontakter mellan Skandinavien, Finland och det ryska området redan under folkvandringstid och vendeltid (t ex Callmer 2000; Jansson 2000). Myntsilver representerar därför enbart en av många kategorier i de regionala handels- och utbytessystemen i det vikingatida och tidigmedeltida Europa.

Monetarisering och monetaritet

Myntforskningen har i många avseenden behållit sina traditionella band med den politiska och institutionella historien. Detta blir särskilt tydligt när vi ser på hur mynt har diskuterats i medeltidsforskningen. Myntens historia är där ofta kungarnas och den

härskande klassens historia. Den ekonomiska antropologin har däremot under senare år fått genomslag i arbeten med betoning på mynthistoriska och mentala aspekter. Stilbildande för den trenden i Skandinavien är Henrik Klackenbergs avhandling (1992) om hur myntbruket slog igenom i det medeltida Sverige, det han kallar för monetariseringsprocessen.

I sitt arbete relaterar Klackenberg fynden av anhopade mynt i kyrkor till användningen av mynt i det omgivande samhället. Kyrkoförsamlingarna är det medeltida samhället i miniatyr, och representerar främst vanliga bönder, inte eliten. Mynten som församlingen offrade eller tappade i kyrkorna ger en antydning om i vilken omfattning mynt hade kommit att accepteras som allmänt betalningsmedel. Under hela medeltiden förblev dock byteshandel och naturabetalning de dominerande transaktionsformerna i bondeekonomin (Klackenberg 1992, s 179). Monetariseringsprocessen ledde till bestående förändringar i samhällsekonomin. Introduktionen av myntade pengar i medeltidens Sverige handlade inte enbart om uppkomsten av en statskontrollerad kunglig myntning utan även om att göra en strukturell inverkan på samhällskroppen. Vid processens slut hade människor vant sig vid att värdera och beräkna allt - ting, jord, arbete och tid - utifrån en gemensam värdestandard. Därmed berördes också sociala och mentala dimensioner. Myntfynd i sammanhållna arkeologiska kontexter, som i kyrkor, ger en antydning om vad som hände i det omgivande samhället.

Min kritik mot begreppet monetarisering är att det i likhet med andra tolkningsbegrepp som beskriver förändringar i det medeltida samhället, som "urbanisering" eller "kristianisering", är svårt att bruka, eftersom det är exkluderande. Begreppets idéinnehåll baseras på en modern efterhandskonstruktion, som beskriver resultatet av en lång utveckling. Den evolutionistiska tankegång som ligger i begreppet monetarisering ordnar förändringen i myntbruket i efterhand i en logiskt och kronologiskt sammanhängande sekvens. Myntbruket eller existensen av monetära idéer under olika perioder och i olika regioner bedöms därmed med samma måttstock. Men i vilken utsträckning kan vi värdera och förstå t ex bruk av denarer under romersk järnålder och folkvandringstid, eller hanteringen av dirhemer under äldre vikingatid, med högmedeltidens och nyare tidens myntbruk som facit? Monetariseringen blir på sätt och vis en självuppfyllande profetia och är som analytiskt begrepp knuten till vår förståelse av medeltiden som en historisk epok, som illustrerar de medeltida institutionernas, som kungamaktens och kyrkans, historia (Gullbekk 2003, s 373).

Problemen med monetariseringsbegreppet är att det alltid är retrospektivt, lyfter fram kontinuitet istället för diskontinuitet, och framhäver en kvantitativ förståelse ("när mynten kom i allmänt bruk bland en stor del av befolkningen"). I viss mån implicerar det också ett överordnat geografiskt och nationellt perspektiv som inte tar

hänsyn till regional och lokal utveckling av myntbruket. Därför blir det motsägelsefullt att använda sig av monetariseringsbegreppet för att diskutera exempelvis den kortvariga utmyntningen under Olof Skötkonung och senare Knut Eriksson i Sigtuna. I ett monetariseringsspektiv döms varje form av myntbruk ut, som kan ha fått fotfäste lokalt redan tidigt under 1000- och 1100-talet (exempelvis har man numismatiskt kunnat belägga en omfattande utmyntning av silvermynt i Sigtuna och Lund efter anglosachsisk förebild redan under slutet av 900-talet, se Malmer, Ros & Tesch 1991). Istället ses utmyntningarna som ett trevande försök av kungamakten att hävda sig politiskt och symboliskt (t ex Klackenborg 1992, s 185ff; Zachrisson 1998, s 65f). Myntbruket i icke-statliga, perifera eller förhistoriska samhällen blir därför svårt att förhålla sig till. Utmyntning och användning av mynt i dessa samhällen ses då främst som "special purpose money", prestigemynt, eller religiösa och politiska markeringar (t ex Gaimster 1991; Varenius 1994; Malmer 2002).

Även om "monetarisering" beskriver processen när mynt kom i allmänt bruk bland befolkningen i stort så leder det inte vidare till en förståelse av varför mynt överhuvudtaget kommer att accepteras som värdeobjekt och användas som betalningsmedel. Hur kan mynten också komma att etablera ett nominellt värde, dvs en position som ligger över myntets metallvärde? Utifrån ett antropologiskt perspektiv skulle man kunna se på denna process från ett annat håll. Objekt som ingår

i transaktioner i så kallade traditionella samhällen (men också moderna) är på ett eller annat sätt besjälade och försedda med personliga egenskaper (jfr Weiner 1992). Med vilket idéinnehåll eller vilka koncept neutraliseras myntobjekten för att uppnå sin status som anonymt betalningsmedel, där de kan avyttras utan att vidareförmedla de tidigare ägarnas egenskaper, dvs när slutar de vara personliga "gifts" och börjar vara opersonliga "commodities" (jfr Gregory 1982)? Här finns en tinglig-materiell aspekt som samtidigt rör vid det immateriella idéinnehållet i mynten (jfr Theuws 2004, s 127ff). Jag menar att monetarisering, uppfattat som en etablering av myntbruket, också bör behandlas utifrån ett sådan kvalitativ-ideologisk aspekt. På så vis behöver myntbruk inte alltid vara del av en längre utveckling utan kan också uppfattas som diskontinuerligt och säreget. Samtidigt blir det då inte heller längre en abstrakt och avlägsen ekonomisk process, utan förankras i en andlig men samtidigt materiell verklighet i människornas föreställningsvärld.

Alltså: införandet av monetära tankesätt och betalningspraktiker bör ses som en dynamisk och ofta konfliktfylld process. Många medeltida exempel visar att myntpolitiken utlöste reaktioner och motreaktioner hos befolkningen (Gullbekk 2003, s 233ff). Introduktionen av mynt som betalningsmedel går hand i hand med andra företeelser i det medeltida samhället som territorialisering och fragmentering av rättigheter och maktbefogenheter till olika intresse- och

maktgrupper (t ex Duby 1974; Saunders 1990). Det medeltida landskapet befolkas av många myntherrar som tävlar med varandra.

Mynt är inte enbart elitens prestigeobjekt utan har också en rumsligt strukturerande effekt. Regionala strategier återspeglas i etableringen av olika myntdialekter som kan tolkas utifrån ett studium av själva mynten och myntfynden (Kilger 2000, s 99-121, 123-140). Städer och marknader kan ses som olika monetära rum där monetära spelregler fick sitt första fotfäste (Kilger i manus). Det urbana rummet var också den arena där myntutgivarnas strategier stötte på passivt motstånd och där man försökte undgå den beskattning som följde med myntanvändningen (jfr Roslund 1995). Som Klackenbergs påpekar prissätter man jord, tjänster och varor genom den växande användningen av mynt i samhällsekonomin. Men att bönderna använde sig av mynt kunde samtidigt få oförutsedda konsekvenser för myntherrarna. Genom att betala skatter och avgifter i mynt istället för varor och naturalier kunde bönderna nämligen frigöra sig alltmer från sina förpliktelser och det traditionella beroendeförhållandet till sina herrar (Kilger 2004, s 223f).

Mynt skapas och verkar i specifika historiska kontexter. Den auktoritära aspekten av myntbruket leder ofrånkomligen till frågor kring samspel och konflikter mellan myntherrar och myntanvändare. Jag menar att monetarisering som begrepp inte tar hän-

syn till detta, och att det genomslag som det fått i medeltidsforskningen behöver balanseras med begreppet monetaritet som istället fokuserar på det icke-förutsägbara och säregna i myntbruket. Myntning och myntbruk är snarare kaotiska och motsättningsfulla än strömlinjeformade och självklart framgångsrika.

Slutord

Huruvida tvärvetenskapliga möten blir framgångsrika eller ej, beror enligt min uppfattning framför allt på i vilken utsträckning man klarar att upprätthålla en ömsesidighet mellan fackområdena. Som jag försökte visa i den här artikeln finns olika tolkningsansatser inom arkeologin och numismatiken som kan vara svåra att förena. Numismatiken som specialiserat och historiskt definierat ämne hamnar ofta utanför den förhistoriska (arkeologiska) arenan eftersom den i huvudsak har undersökt den textuella aspekten i mynten. Å andra sidan har tolkningar som utgår från den skriftliga innebörden av mynten dominerat också inom arkeologin. Inom den nordeuropeiska järnåldersarkeologi som berörs av historisk-arkeologiska problemställningar har mynten på gott

och ont fått en roll som kan jämföras med de skriftliga källornas betydelse. Men när tvärvetenskap fungerar, kan den leda till fruktbara resultat. Just nu kan man se ett skifte från studiet av myntskatternas historia - som traditionellt har dominerat - till myntbrukets historia, liksom ett skifte från myntherrarnas till mynt- och silveranvändarnas historia. Detta är beroende av en parallell förståelse av myntens ursprungsfunktion och av deras användnings- och fyndkontexter. I allt högre grad ses mynt som materiell kultur och som biografiska föremål, vars ursprungliga monetära innebörd fortsätter att färga av sig i andra, sekundära, kontexter. Stort intresse finns också för att studera processer och situationer när mynt blir mynt, d v s när de får en monetär innebörd. Här finns möjligheter att vid sidan om spörsmål som behandlar myntens rumsliga spridningsmönster och kontext, också ta upp frågor som rör föreställningar kring mynt i olika samhällen och de konventioner och beteenden som styr deras användning.

Christoph Kilger är fil dr i arkeologi med numismatisk inriktning, och postdoc-stipendiat i projektet Kaupang-undersøkelsen vid Oslo Universitet.

Litteratur

- Andrén, A. 1988. Ting och text. Skisser till en historisk arkeologi. *META* 1988:1-2.
- Andrén, A. 1997. *Mellan ting och text. En introduktion till de historiska arkeologierna.*
- Blackburn, M. A. S. 2003. "Productive" Sites and the Pattern of Coin Loss in England, 600-1180. I: Pestell, T. & Ulmschneider, K. (red). *Markets in Early Medieval Europe. Trading and "productive" Sites, 650-850.*
- Bolin, S. 1939. Muhammed, Karl den Store och Rurik. *Scandia* 12.
- Burström, M. 1993. Silver as Bridewealth. An Interpretation of Viking Age Silver Hoards on Gotland, Sweden. *Current Swedish Archaeology* 1.
- Burström, M. 1996. Arkeologer läser ofta in samtiden i det förflytna. *Svenska Dagbladet* 13 mars 1996.
- Callmer, J. 1980. Numismatics and Archaeology: Some Problems of the Viking Period. *Fornvännen* 75.
- Callmer, J. 1994. Urbanization in Scandinavia and the Baltic Region c. AD 700-1000: Trading Places, Centres and Early Urban Sites. I: Ambrosiani, B. & Clarke, H. (red). *Developments around the Baltic and the North Sea in the Viking Age: The twelfth Viking Congress.* Birka Studies 3.
- Callmer, J. 2000. The Archaeology of the early Rus', c. A.D. 500-900. *Mediaeval Scandinavia* 13.
- Christophersen, A. 1992. Mellom tingenes tale og tekstenes tyranni. Om faglig identitet og selvforståelse i historisk arkeologi. *META* 1992:4.
- *Corpus Nummorum Saeculorum IX - XI qui in Suecia reperti sunt. Catalogue of Coins from 9th-11th Centuries found in Sweden.*
- Domeij, M. 2001. *Människor och silver. Samhällsideologi och sociala strategier på Gotland ca 700-1150.* C-D uppsats, Arkeologiska institutionen vid Lunds universitet.
- Duby, G. 1974. *The Early Growth of the European Economy. Warriors and Peasants from the Seventh to the Twelfth Century.*
- Gaimster, M. 1991. Money and Media in Viking Age Scandinavia. I: Samson, R (red). *Social Approaches to Viking Studies.*
- Gregory, C. 1982. *Gifts and Commodities.*
- Grierson, P. 1991. *The Coins of Medieval Europe. Coins in History.*
- Gullbekk, S. H. 2003. *Pengevesenets framvekst of fall i Norge i middelalderen.* *Acta Humaniora* 157.
- Gustin, I. 2004. *Mellan gåva och marknad. Handel, tillit och materiell kultur under vikingatid.* *Lund Studies in Medieval Archaeology* 34.
- Hedeager, L. 1993. *Krigerøkonomi og handelsøkonomi i vikingtiden.* I: Lund, N. (red). *Norden og Europa i vikingetid og tidlig middelalder.*
- von Heijne, C. 2004. *Särpräglad. Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800-1130).* *Stockholm Studies in Archaeology* 31.
- Hodges, R. 1989. *Dark Age Economics. The Origins of Towns and Trade AD 600-1000.*
- Hodges, R. 2000. *Towns and Trade in the Age of Charlemagne.*
- Hoskins, J. 1998. *Biographical Objects. How Things tell the Stories of People's Lives.*
- Hårdh, B. 1996. *Silver in the Viking Age. A regional-economic study.* *Acta Archaeologica Lundensia* 25.
- Hårdh, B. 2004. *Silber in der Wikingerzeit. Ökonomie, Politik und Fernbeziehungen.* I: Staecker, J. (red.). *The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages.* *Lund Studies in Medieval Archaeology* 33.
- Jansson, I. 2000. *Forna färder över Östersjön - vikingars och andras.* I: Hoop, G. (red.). *Öster om Östersjön. Ymer* 120.
- Johansen, B. 1997. *Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap.* *Stockholm Studies in Archaeology* 14.

- Jones, A. 2002. *Archaeological Theory and Scientific Practice*.
- Jonsson, K. 1982. Myntcirkulationen på Gotland. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1982:4.
- Kilger, C. 2000. *Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slavischen Grenzland ca. 965-1120*. *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series* 15.
- Kilger, C. 2003. Vad säger egentligen pecks och böjningar? Tankar kring metodiska och teoretiska frågor angående sekundära individuella data och silverhanteringen under vikingatiden. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2003:1-2.
- Kilger, C. 2004. Monetarität und Monetarisierung - Verschiedene Stellungnahmen zur Einführung und Ausübung einer Münzgeldwirtschaft im Deutschen Reich und im elbslawischen Raum während des 11. Jahrhunderts. I: Staecker, J. (red.). *The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages*. Lund Studies in Medieval Archaeology 33.
- Kilger, C. (I manus). Coin finds and the idea of monetary space. Kommande nummer av *Nordisk Numismatisk Årsskrift*.
- Klackenbergh, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund Studies in Medieval Archaeology 10.
- Linder Welin, U. S. 1974. The First Arrival of Oriental Coins in Scandinavia and the Inception of the Viking Age in Sweden. *Fornvännen* 69.
- Malmer, B. 1966. *Nordiska mynt före år 1000*. Acta Archaeologica Lundensia 4.
- Malmer, B. 1985. Circulation of Monetary Silver in the Baltic Area during the Viking Age. I: Lindquist, S.-O. (red). *Society and Trade in the Baltic during the Viking Age*. Acta Visbyensia VII.
- Malmer, B. 2002. Karolingisk mission och nordiska mynt. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2002:9-10.
- Malmer, B. & Rispling, G. 1981. Om importen av islamiska mynt till Gotland under vikingatiden. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1981:8.
- Malmer, B., Ros, J. & Tesch, S. 1991. *Kung Olofs mynthus i kvarteret Urmakaren, Sigtuna*. Sigtuna museers skriftserie 3.
- Malmer, M. 1973. En korologisk aspekt på tolkningen av den gotländska järnålderns myntfynd. *Honos Ella Kivikoski. Finska fornminnesföreningens tidskrift* 75.
- McCormick, M. 2001. *Origins of the European Economy. Communications and Commerce AD 300-900*.
- Metcalf, M. D. M. 1981. Some Twentieth-Century Runes. Statistical Analysis of the Viking-Age Coin Hoards and the interpretation of wastage rates. I: Blackburn, M. A. S. & Metcalf, M. D. M. (red). *Viking Age Coinage in the Northern Lands*. BAR 122.
- Miller, W. I. 1986. Gift, Sale, Payment, Raid: Case Studies in the Negotiation and Classification of Exchange in medieval Iceland. *Speculum* 61:1.
- Moesgaard, J. C. 1999. Enkeltfundne mønter fra vikingetiden. I: Fellows-Jensen, G & Lund, N. (red.). *Attende tværfaglige vikingesymposium*.
- Moesgaard, J. C. 2004. Christiania Religio. *Skalk* 2004:6.
- Moreland, J. 2001. *Archaeology and Text*.
- Morrison, K. F. 1963. Numismatics and Carolingian Trade: A Critique of the Evidence. *Speculum* 38:3.
- Myhre, B. 1998. The Archaeology of the Early Viking Age in Norway. I: Clarke, H. B, Máire, N. M. & Ragnhäll, I. F. (red). *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age*.
- Noonan, T. S. 1994. The Vikings in the East: Coins and Commerce. I: Ambrosiani, B, Clarke, H. (red). *Developments around the Baltic and the North Sea in the Viking Age. The Twelfth Viking Congress*. Birka Studies 3.

- Norseng, P. G. 2000. Høse-Tore en gang til: Synet på profittmotivert handel i de islandske sagaene. I: Johansson, A. et al (red.). *Holmgang. Om førmoderne samfunn. Festskrift till Kåre Lunden.*
- Pilø, L. (I manus). The settlement, Fieldwork 1998-2003 - Overview and method. I: Skre, D. (red). *Kaupang i Skiringssal.* Kaupang Excavation Project Publication Series vol. 1.
- Roslund, M. 1995. Tingens renässans - frågor, källor, metoder. I: Bondesson, W. (red). *Strategier för arkeologisk kunskapsuppbyggnad.* Rapport RAÄ och SHMM 1995:3.
- Samson, R. 1991. Economic Anthropology and Vikings. I: Samson, R. (red). *Social Approaches to Viking Studies.*
- Saunders, T. 1990. The Feudal Construction of Space: Power and Domination in the Nucleated Village. I: Samson, R. (red). *The Social Archaeology of Houses.*
- Sindbæk, S. M. 2004. Ruter og rutinisering. *Strukturationen af fjernudveksling i Nordeuropa ca. 700-1000.*
- Spufford, P. 1988. *Money and its Use in Medieval Europe.*
- Theuvs, F. 2004. Exchange, religion, identity and central places in the early Middle Ages. *Archaeological Dialogues* 10:2.
- Varenius, B. 1994. The Hedeby Coinage. *Current Swedish Archaeology* 2.
- Weiner, A. B. 1992. *Inalienable possessions. The Paradox of Keeping-While-Giving.*
- Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland.* Stockholm Studies in Archaeology 15.